

TYRGILS SAXLUND:

Nymarxismen och litteraturen

För bara tjugo år sedan fanns flera goda kulturtidskrifter i Sverige. En av de bästa var Ord och Bild, som numera är strikt marxistisk och revolutionär. Ingen med andra åsikter än sådana som stämmer med tidskriftens schema kan vänta sig att få skriva där. Samtidigt har den både en starkt sjunkande läsekrets och – det största tidskriftsstödet i Sverige. Fil dr Tyrgils Saxlund har gått igenom ett par häften och analyserar i sin artikel tidskriftens värderingar, som alla går ut på samhällets omstörtande. Men han konstaterar också, att de revolutionära skribenterna saknar glöd. Den tid då de började, under studentrevolutionernas 60-tal, är borta och de förefaller att drömma sig tillbaka till något förgånget – som förhoppningsvis inte heller kommer tillbaka.

Det finns i dag många kulturellt intresserade personer, som med saknad kommer ihåg kulturtidskrifterna från 40- och 50-talen. Sedan dess har antalet tidskrifter minskat och de kvarlevande har ändrat karaktär. Om en läsare av Ord och Bild från 50-talet eller tidigare fick ett nummer av dagens tidskrift i sin hand, skulle han knappast tro sina ögon. De forna strävandena att bevaka hela det kulturella fältet har ersatts av andra aspirationer. I dag domineras tidskriften av radikal kulturkritik och marxistiska uttolkningar. Ord och Bilds utveckling är på intet sätt ensamstående. Samma tendenser har kunnat förmärkas i Bonniers litterära magasin – med katastrofala konsekvenser för upplagan – och på vissa ledande dagstidningars kultursidor. Hela den kulturella debatten har fått en kraftig slagsida åt vänster. Intresse för denna debatt har samtidigt minskat hos den bredare allmänhet, som sist och slutligen bör vara dess publik. Kulturtidskrifternas minskade antal och upplagor är det yttre tecknet på denna utveckling.

Men debatten har trots detta stor betydelse, fastän på ett annat plan. Många unga intellektuellas tänkesätt och syn på samhället formas av den kulturella debatten. Den kulturkritik och revolt mot det västerländska samhället, som vi upplever i våra dagar, har sina intellektuella grundvalar i den marxistiskt inspirerade debatten. Det är därför viktigt att känna till vilka åsikter, som förs fram i de både till antal nummer och upplagor decimerade kulturtidskrifter, som fortfarande lever kvar.

Ord och Bild är kanske det intressantaste exemplet på hur en tidskrift fullständigt kan

ändra karaktär. I dag finns inte ett spår kvar av den gamla anda, som präglade tidskriften från starten och långt fram i tiden. De marxistiska analyserna dominerar helt, och olik-tänkande har ingen anledning att göra sig besvär – tidskriften innehåller inga avvikan-de röster. Artikelförfattarna kräver av sina läsare insikter i marxistisk terminologi. Man använder de marxistiska begreppen flitigt och lägger därvid speciell vikt vid klasskam-pen och revolutionen. Det en gång i marxis-tiska kretsar så populära främlingskapsbe-greppet ("alienationen") används mera säll-an än tidigare. Ord och Bilds marxism är i dag hårdför och militant. De mjukare, mera psykologiserande analyserna har man läm-nat bakom sig; nu ser man framåt, mot om-störtningen av det existerande samhället.

Många av artikelförfattarna visar en analy-tisk uthållighet, som är värd all beundran. Även relativt okända och perifera marxistis-ka teoretiker ägnas långa och engagerade ar-tiklar. En vanlig läsare grips ofta av undran, om resultatet verkligen motiverar alla dessa ansträngningar.

Vad man skriver om

Störst intresse ägnar man åt att skriva om grupper i samhället, som man anser för-tryckta. Framför allt fokuseras intresset på arbetarnas situation förr och nu, men man har också börjat intressera sig för kvinnode-batten. Den drivande kraften tycks vara litte-raturkritikern Maria Bergom-Larsson, som också gett ut en essäsamling med titeln "Kvinnomedvetande. Om kvinnobild, familj och klass i litteraturen" (Rabén och Sjögren).

Flera av essäerna har tidigare ingått i Ord och Bild eller i Dagens Nyheter. Ämnesvalet kan i förstone synas sympatiskt, men den kompromisslösa klasskampsanda, som de unga akademikerna bakom Ord och Bild fö-respråkar, ger föga utrymme åt en mera ny-anserad debatt kring de frågor man tar upp. Deras kritik riktar sig såväl mot den refor-mistiska socialdemokratien som mot borger-ligheten.

I nummer 4–5/1976 av Ord och Bild går man tillbaka till källorna: det uttalade målet med detta temanummer kring proletärlitte-raturen i Sverige är att "ringa in dess bety-delse för klassmedvetande och klasskamp". Av citatet framgår vad som är det centrala för analysen: det viktigaste är att genom ökat klassmedvetande uppnå eller skapa en klasskampssituation i vårt land. Hela samhäl-let består av sinsemellan väl avgränsade klas-ser, och proletariatet bör ta makten – om nödvändigt med våld. Den ekonomiska och sociala utjämningspolitiken av socialdemo-kratiskt eller liberalt märke förkastar man helt, liksom en politik som genom reformer försöker mjuka upp motsättningarna i sam-hället. Arne Melberg konstaterar, att under 1800-talet segrade de liberala bildningsidea-len i hela samhället. Socialdemokratien libera-liserades och försökte nå politiska resultat på reformens väg. Pionjärer som August Blanche och Ellen Key tryckte på vikten av goda hemmiljöer för arbetarna, och inom so-cialdemokratien växte fram ett bildnings-ideal, som resulterade i både folkhögskolor och ABF. Ingenting av detta finner nåd in-för Melberg. Det var bara olika sätt att sö-va ner det proletära klassmedvetandet, och

socialdemokratin svek på detta sätt sitt revolutionära ursprung. Grundfelet låg i det faktum, att man började praktisera en "parlamentarisk och statsövervrande linje". Arne Melberg menar att man borde ha slagit hela systemet över ända och ersatt det med någonting helt nytt.

Den kulturidealism, som sporrade socialdemokratins första generationer, förkastas. Tage Lindboms klassiska bok "Arbetarrörelsen och kulturen" från 1947 anklagas för brist på revolutionära kulturideal och för den humanistiska grundsyn, som bokens författare gör sig till talesman för. Något uttalat alternativ till den humanistiska kulturidealismen framträder inte hos Melberg. Det han närmast tycks eftersträva är något slags masskultur av tidig sovjetisk eller modern kinesisk typ. Kulturen skall vara enhetlig och revolutionär; det individuella skall tonas ner till fördel för det kollektiva. Men oklarheterna i resonemanget gör att många frågetecken avseende det kulturpolitiska alternativet återstår.

Kulturradikalismen får oväntade resultat, då man bedömer författare från olika tider. Medan Dan Andersson får beröm av Ola Holmgren i en av artiklarna i numret, kritiserar författaren Martin Koch – åter aktuell genom några nyutgåvor av hans romaner. Koch påstås ha sett "von oben" på arbetarna – han såg dem som "objekt" för att använda den marxistiska terminologin. Dan Andersson däremot såg på proletären som subjekt: han ställde sig på samma nivå som de arbetare han skildrade och såg dem som individer. Man skulle ju tycka att Martin Kochs realistiska och djuplodande arbetarromaner bor-

de vara helt i linje med de marxistiska kraven på god proletärlitteratur. Så är tydligen inte fallet och orsaken är sannolikt den, att i Kochs författarskap finns en kritisk tendens mot vad han uppfattade som omoral och förslappning i arbetarleden. Hans religiösa inriktning gjorde att han kritiserade omoral hos alla grupper, även hos arbetarklassen, när han tyckte sig finna den där. Denna religiöst moraliserande inriktning leder till att den nymarxistiska kritiken tar avstånd från Kochs världsbild och därmed också hans författarskap.

I stället för författare med Kochs livssyn önskar man sådana som kan förverkliga den kollektiva romanen. I en utförlig artikel i samma nummer av Ord och Bild analyserar Birgitta Holm och andra sågverksförfattaren Karl Östman, vars författarskap också visats förnyat intresse under senare år. Speciellt vikt lägger artikelförfattarna vid klasskampsmotivet hos Östman. Man kombinerar dessutom den sociala kampen med ett erotiskt element genom att understryka inslaget av sexuell antagonism och attraktion mellan klasserna i Östmans böcker. De unga marxisterna kan inte bara sin Marx utan också sin Freud.

Med sorg noterar artikelförfattarna, att Östman inte lyckades skriva kollektivets roman. Orsaken var att han "individualiserades" och i stället började skriva en så kallad bildnings- eller utvecklingsroman. Detta är något av ett ledmotiv i Ord och Bild och även annorstädes i den litteraturkritik, som har inspirerats av nymarxismen. Man kritiserar de författare som skriver om individuella öden eller om det självupplevda. Till och

med så stora exempel på moderna arbetarskildrare som Harry Martinson, Eyvind Johnson och Jan Fridegård faller igenom inför dessa krav på marxistisk renlärighet.

Vid sidan av Karl Östman ställs helt andra författare i centrum för intresset. Trots sin självbiografiska romanserie får Ivar Lo-Johansson beröm för sitt författarskap. I en snårig artikel analyseras dennes roman "Godnatt, Jord" och tolkas som ett typexempel på hur en marxistisk roman skall skrivas. Romanens karaktär av kollektivroman gör att den kan användas i detta exemplifierande syfte. Därigenom får Ivar Lo-Johanssons författarskap en dimension, som gör att han vid sidan av mera renläriga författare som Moa Martinson och Sara Lidman kan ingå i den radikala litterära tradition, som kritikerna i Ord och Bild febrilt söker skapa.

Marxismens riktlinjer

Det sätt att läsa litteratur, som kritikerna i Ord och Bild förespråkar, skulle totalt komma att förändra den syn på litteraturen och kulturen som hittills varit rådande. Många av litteraturens store skulle få träda tillbaka för andra, som nu räknas som andra rangens författare. Den perfekta formen eller den psykologiska skarpblicken skulle inte räcka för att skapa en stor författare – där till skulle krävas en tolkning av proletariats situation i överensstämmelse med marxistiska riktlinjer. Litteraturens kollektivisering skulle kunna anses inledd.

Även i den marxistiska synen på det nutida svenska samhället återkommer vad vi har mött i det föregående. Den grundläggande

tanken är att socialdemokratin totalt har misslyckats – den har inte varit tillräckligt radikal. De ekonomiska skillnaderna är fortfarande stora i samhället, men skillnaden i människovärde mellan olika grupper är ännu större. Som utgångspunkt för resonemanget tar man några moderna arbetarskildringar av författare som Maja Ekelöf, Marit Paulsen och Reidar Jönsson, alla tre diskuterade och omskrivna under senare år.

Föraktet för de demokratiska arbetsformerna lyser ibland igenom. En romanfigur hos Reidar Jönsson finner att han står på en annan sida än en "skendebatterande" kommunfullmäktigeförsamling, som han vid ett tillfälle kommer att lyssna till. En av artikel-författarna går ett stycke längre. Han menar att hela det svenska styrelseskicket tar sig uttryck i "dimridåer av samförståndets byråkratspråk som döljer kapitalismens brutala schackrande med människorna". Jönssons romanfigur finner till slut gemenskap hos radikala ungdomar i en FNL-förening.

Författarinnan Marit Paulsen, som hyllar familjen och hemmet som ljuspunkter i tillvaron, får sig påskrivet för detta: "hennes hemsituation är skildrad som en påfallande privat angelägenhet." Familjen är inte en tillräckligt revolutionär institution. Man bör på ett helt annat sätt än Marit Paulsen engagera sig i en radikal förändring av samhällsförhållandena, för att bli tillfullo uppskattad av dagens Ord och Bild-kritiker.

Trots det revolutionära patos, som genomströmmar artiklarna i Ord och Bild, är världsbilden allt annat än ljus och optimistisk. Glädjeämnen är få och framtidsperspektiven dystra. Gravallvaret vilar kompakt

över sidorna. Inte ens tanken på framtida revolutioner tycks kunna muntra upp stämningen. Orsaken blir uppenbar om man läser Maria Bergom-Larssons bok "Kvinnomedvetande". Klasskampsparollerna är inte längre lika levande som år 1968, då ungdomar över hela västvärlden demonstrerade mot det etablerade samhället. Man har åter börjat forskansa sig bakom privatlivets murar i stället för att bygga barrikader. I det moderna svenska samhället är inte den materiella bristen det svåraste, utan i stället tillvarons meningslöshet och den känsla av maktlöshet som alltmera griper omkring sig.

I detta pessimistiska utbrott ryms visserligen ett litet korn av sanning, men överdrifterna är påfallande. Maria Bergom-Larsson underkänner all reformverksamhet inom det existerande samhällets ramar och dömer därmed sig själv och sina trosfränder till inåtvända pessimistiska tankeutbyten, utan kontakt med den värld i vilken vanliga människor lever.

Synen på motståndarna

Det moderna svenska samhället har utformats av olika intressen i samspel. De "kapitalistiska" krafterna har långt ifrån varit ensamma om samhällsutformningen, tvärtom har ofta så kallade radikala krafter eftersträvat snabb utveckling och därigenom medverkat till samhällets omdaning. Men för det samspel mellan olika intressen, som ligger till grund för svenskt samhällsliv, har de unga marxisterna föga eller ingen förståelse. Deras tro är att en revolution kommer att lösa alla olösta problem.

Till grund för detta ligger en uppfattning av det svenska samhället, som förefaller att ha föga att göra med verkligheten. Polisen uppfattas i en artikel av Ord och Bild-redaktören Per Lysander som ett statsmaktens klumpiga och dödliga vapen mot medborgarna (nr 2/1976). Med utgångspunkt från författarparet Sjöwalls och Wahlöös polisromaner förklaras polismännen vara företrädare för de proletariserade mellanskikt i samhället som kommit i kläm mellan "socialdemokrater, borgare och fascister".

Kritik riktas i artikeln både mot statsmaktens expansion och mot vad författaren kallar "borgare och fascister". Problemet är bara, att hela utgångspunkten för analysen torde vara felaktig. Det har inte skett en alltmera omfattande proletarisering av svenska folket – tvärtom har allt större grupper nått högre status och bättre levnadsförhållanden. Däremot är det riktigt att statsmakten har expanderat, men det är en företeelse, som snarast har skett mot de borgerligas vilja.

Synen på de ideologiska motståndarna går också genomgående i mörka färger. I en artikel om populärkulturen skriver Björn Häggqvist: "Masskulturens inneboende konservatism är en av dess få tillförlitliga egenskaper" (nr 3/1976). Därmed avser han tendensen i våldsfilmerna av typen "Gudfadern" och hos insmickrande underhållningsfilmer. Vad Häggqvist förtiger är, att det många gånger just har varit konservativa, som kritiserat denna typ av underhållning för dess brist på moral. Masskulturen är inte konservativ. Den försöker tvärtom "hänga med" i modets växlingar på ett sätt, som gör att den ofta saknar mera bestående värden.

En annan analytiker, Birgitta Holm, konstaterar efter att ha läst några seriemagasin med skräckserier – en genre som av oförklarliga orsaker nått utbredd popularitet hos en bred läsekrets av framför allt ungdomar – att "skräckserierna har ju sin plats hos högern." Men vad hon avser med begreppet högern står outrett efter läsningen av hennes artikel. Det förefaller helt osannolikt, att de vulgära skräckserierna skulle vara speciellt uppskattade av konservativa grupper – att deras skapare skulle vara speciellt konservativa är också obevisat.

Det råder överhuvudtaget en utbredd terminologisk förvirring, när man skall karakterisera sina motståndare. Användningen av termen "fascistisk" är belysande. Häggqvist skriver att våldsfilmerna skapar underlag för fascistiska beteenden. Lysander talar om "borgare och fascister" – exemplen är många. Termen är i dessa sammanhang alltid blottad på varje mera preciserad betydelse. Allt som man ogillar i samhället är "fascistiskt". Samma sak gäller begreppet "borgerlig". Åsikter som man ogillar är "borgerliga," oberoende av om dessa åsikter omfattas i någon större utsträckning av grupper, som brukar betecknas som borgerliga eller av de borgerliga partierna. Medan varje marxistisk term används med omsorg och utsätts för ingående analys, används begrepp som kan användas mot motståndarna utan logisk stringens. Överorden kommer därigenom att ligga nära till hands. Maria Bergom-Larsson skriver: "Spritens och supandets låg i arbetarköparnas intresse – målet var en förslavad arbetarklass." Någon bevisning för detta påstående finns inte.

De ideologiska överväganden som ligger bakom motståndarnas åsikter och åtgärder – och som naturligtvis kan diskuteras – bryr man sig inte om att penetrera. Maria Bergom-Larsson talar om borgerlig intolerans och likgiltighet för djupare värden. Hon nämner som exempel den kritik, som riktades mot författarinnan Moa Martinsons radikala politiska åsikter. Bergom-Larsson tolkar detta som ett "outtalat men klart underförstått förakt." Men inte behöver man väl förakta den vars åsikter man inte kan dela? Skillnad i åsikter behöver inte bota i förakt för personen. Det finns ett slags överkänslighet mot kritik hos många representanter för den nya vänstern, vilket försvårar meningsutbyte mellan ideologierna. Varje form av kritik uppfattas som ett uttryck för nedlåtande attityd.

Meningsutbytet blir speciellt problematiskt om man i de ideologiska motståndarnas åtgärder ser långt gående konspirationer. Kvinnans förtryckta ställning inom arbetarklassen bottenade – fortfarande enligt Bergom-Larsson – i att kapitalet splittrade arbetarklassen, så att dess energi gick åt till att bekämpa det motsatta könet och inte kapitalisterna. Birgitta Holm tror att seriemagasin och western-filmer är ett sätt för kapitalet att söva ner arbetarklassen i ljuva drömmar och på så sätt undertrycka dess revolutionära potential. Hennes analys blir egendomligt substanslös, då hon vägrar erkänna att många fantasiprodukter faktiskt kan äga både andliga och estetiska kvaliteter, även om de har som huvudsyfte att underhålla. Vart tar alla goda underhållningsförfattare vägen i Birgitta Holms värld? Nej, kulturindustrin är fi-

enden, som måste bekämpas genom "att vänstern måste få ett fäste i skolan och massmedierna." Holm anser faktiskt, att vänsteridéer inte kommer fram tillräckligt i debatten!

Att omforma samhället

Alla dessa konspirationsteorier framstår som orimliga för var och en som litet har sysslat med samhällsfrågor, men de äger tydligen stor suggestionskraft. Antydningar i samma riktning har ju efter valet även kommit från socialdemokratiskt håll. I och för sig är en Maria Bergom-Larssons eller en Birgitta Holms idéer relativt ointressanta genom sin brist på verklighetskontakt, men de har haft en tendens att anammas av bredare grupper än kretsen kring Ord och Bild. Därigenom kan de få en vidare och mera ödesdig spridning.

Målet för den ideologiska debatten i Ord och Bild är nämligen att i grunden omforma samhället. Familjeinstitutionens nedrivande är det första målet. Bergom-Larsson angriper den individualistiska kvinnoyn, som Ellen Key och den tidiga socialdemokratin kämpade för. Alla försök att inom det existerande samhällets ram försöka skapa ett fungerande familjeliv bör motarbetas. Barnuppfostran bör kollektiviseras, eftersom familjen har en politiskt konserverande funktion. Målsättningen är att göra rent hus med alla "borgerliga" arv och att göra slut på den existerande samhällsuppbyggnaden. Alla steg på reformismens väg avvisas kategoriskt.

Det sociala reformarbetet under 1900-talet, vilket ofta inspirerats från socialde-

mokratiskt håll, har varit helt förfelat, menar Bergom-Larsson. Man skulle inte försökt lösa frågorna i samförstånd, utan genom konfrontation. Varje tanke på "klassförsoning" måste avvisas lika kraftigt som varje tendens till individualism. I sina framställningar skiljer man på två antagonistiska klasser: kapitalisterna och proletariatet. De senare skall göra revolution mot de förra. Den marxistiska analysen utsträcks sällan till att omfatta de stora mellangrupperna, som varken kan räknas till de fåtaliga kapitalägarna eller till proletariatet. Vart räknar sig litteratörerna i Ord och Bild själva? De vet för litet om de sociala förhållandena i vårt land. Den revolutionära potential, som de bygger sin syn på, existerar inte i sinnevärlden utan är en fantasiprodukt.

Deras ideal är det samhällssystem som man nått fram till i Vietnam och folkrepubliken Kina. Däremot avvisas den sovjetiska kommunismen. Sara Lidmans glödande entusiastiska skildringar från nordvietnamesernas kamp mot USA är normgivande. Nord-Vietnam och Kina är motsatserna till det förfallna Sverige. I dessa länder är barnuppfostran, kvinnornas situation, arbetsförhållandena – allt – idealiskt eller åtminstone på väg att bli det. I Sverige är det tvärtom. Det avgörande problemet, nämligen om vår kultur kan förenas med kulturmönster skapade i länder med helt andra kulturella förhållanden, går man inte in på. Hur det svenska industrisamhället skall kunna omformas med det kinesiska jordbrukarsamhället som mönster, förefaller att vara ett olösligt problem.

Men dylika invändningar är oväsentliga i

den frälste marxistens ögon. Den kalla verkligheten är ointressant. Vad man vill uppnå är något som befinner sig bortom denna verklighet – en utopi, en drömd värld i vilken alla problem är lösta och proletariatet härskar oinskränkt. Om målets uppnående kräver offer är egentligen också likgiltigt. Revolutionen är också en romantisk dröm, onåbar för våra analytiska instrument.

Däri ligger också faran med dessa idéer. De har en tendens att skapa andlig och kul-

turell likriktning. Det är påfallande hur lika alla skribenterna i Ord och Bild skriver – argumenten är nästan alltid desamma, och det är svårt att skilja den ene författaren från den andre. Genom styrkan i sitt patos och enhetligheten i sina åsikter får emellertid de marxistiska kulturdebattörerna en genomslagskraft, som inte motiveras av någon idéernas inre halt. På kort tid har de lyckats sätta sin prägel på vissa lätt identifierbara delar av svensk kulturdebatt.